

РЕЛИГИОЗНОТО РАЗНООБРАЗИЕ

В БЪЛГАРСКОТО УЧИЛИЩЕ:

Между нетолерантността и приемането

Марко Хайдиняк и Мая Косева

ИМИР

Образованието е сред най-демократичните и всеобхватни процеси в обществото, тъй като приобщава всички деца и младежи, независимо от етническата, религиозната и расовата им принадлежност, като спомага за тяхната социална адаптация. В същото време, образованието е и една от най-консервативните системи в България и продължава да възпроизвежда традиционната национална (често и националистическа) идеология.

В доклада е анализиран общественят дебат за мястото на религията в българското образование. Трите основни спорни теми са: въвеждане на задължително обучение по религия в държавните училища; обучението по ислям и страхът от предполагаемото разпространение на радикален ислям в районите, населени с мюсюлмани; присъствието на религиозни символи в училищата (особено облеклото на момичетата, изразяващо религиозна принадлежност). Първата тема засяга връзката между религиозното и светското в българското образование, докато другите две повдигат въпроса за отношението към исляма в днешна България.

Макар че дискусията за религиозното разнообразие в българското училище се оформя около мястото на религиозната другост в обществото, анализът показва, че най-оспорваната тема е свързана с исляма. Присъствието на другите традиционни религиозни малцинства (католици, протестанти, арменци, евреи) не се възприема като проблем.

В доклада се предлага възможен отговор на въпроса по какъв начин (и дали изобщо) религията трябва да играе роля в училището. Обобщени са мненията на респондентите, интервюирани по време на теренното изследване, за да се потърси евентуалното ѝ влияние върху взаимоотношенията между мнозинството и малцинствата – дали би довело признаване и приемане или би засилило нетолерантността.

Трите основни спорни теми, свързани с религиозното многообразие в българското училище, са:

- *въвеждане на задължително обучение по религия*
- *съдържание и контрол на обучението по ислям*
- *присъствието на религиозни символи*

Опозиционни линии:

- *религиозно - светско*
- *християнство - ислям*

Данни и анализ (основни изводи)

Обучението по религия – задължително, по желание или изобщо без него?

Дебатът за въвеждането на задължително религиозно обучение в държавните училища, иницииран от Българската православна църква (БПЦ) в началото на 90-те години на XX век, продължава и до днес. БПЦ настоява обучението по религия да се базира на каноничното вероучение. Децата от традиционните малцинствени религиозни общности (ислям, юдаизъм, католицизъм, армено-грегорианство) биха получавали религиозно образование в собствената си вяра. Лидерите на мюсюлманската общност в България (Главно мюфтийство) също поддържат идеята за въвеждане на задължително обучение по религия.

Представителите на двете основни религии (православие и ислям) настояват, че каноничното обучение (изучаване на Библията и Корана) трябва да са задължителни, защото те са особено важни за съхраняването на идентичността. По този начин православието се представя като един от основните стълбове на българската идентичност и държавност. За представителите на исляма религиозното обучение е необходимо за запазване на тяхната идентичност и култура.

"Православието трябва да изучава, защото без него България е като маса само с три крака" – интервю със свещеник.

"Въпросът е от изключителна важност за мюсюлманите. Той е свързан със запазването на тяхната идентичност в България". – интервю с представител на Главно мюфтийство.

Представителите на по-малките общности подозират двете големи деноминации в опит да се наложат и затова се опасават, че въвеждането на задължително религиозно обучение в училище неизбежно ще постави православието и исляма в по-добри позиции. Според тях това обучение трябва да бъде организирано към съответните църкви, джамии и други храмове.

"Съществуващите в България религии трябва да се изучават – православие, ислям, католицизъм. Хората трябва да знаят какви са разликите и какви са приликите." – интервю с протестантски пастор.

"Децата трябва да научават в сравнителен аспект за различните религии, така че да разбират различните идентичности и да са толерантни" – интервю с гимназиален учител.

Българската православна църква и Главно мюфтийство покрепят задължителното канонично обучение по религия; експертите предлагат сравнително изучаване на религиите.

Аргументи ЗА задължителното канонично обучение по религия: съхранява и укрепва идентичността.

Аргументи ПРОТИВ задължителното канонично обучение по религия: може да предизвика разделение и противопоставяне, би дискриминирало по-малките общности и атеистите.

Според светските експерти разделеното изучаване на религиите за децата, принадлежащи към различните деноминации, би провокирало напрежение и противопоставяне сред децата. Каноничното обучение, предлагано от религиозните организации, няма място в светското училище – още повече като задължителен предмет. Като алтернатива много от тях предлагат децата да се запознаят в сравнителен план с различните религии като културен феномен. Подобен подход би отчел две важни особености на българското общество. Първо, то е до голяма степен светско. Второ, в страната съществува значително религиозно разнообразие и осигуряването на съответното обучение за всички деноминации е практически невъзможно. Сравнителното представяне на религиите не само ще повиши знанията на децата за тях, но и ще увеличи толерантността към различните религии.

Експертите са убедени, че независимо от формата, религиозното обучение в училище трябва да е под контрола на държавата. Съответните религиозни институции могат да участват в изготвянето на програмата, но те не трябва да поемат организирането на преподаването.

Обучението по ислям – опасения и загриженост или предразсъдъци и нетолерантност?

Дискусиите за обучението по религия са много подходящи за анализ на нивата на нетолерантност, толерантност и приемане/ признаване в българското общество. Въпросът за религиозно ислямско образование много често е обвързан с предположенията и опасенията, че е възможно разпространението на радикален ислям сред мюсюлманската общност чрез религиозното обучение.

От една страна, обществото приема, че мюсюлманите имат право на обучение по религия. От друга страна обаче, това е примесено със сериозно недоверие. Повечето респонденти подчертават изрично необходимостта от стриктен контрол на държавата върху организацията и съдържанието на тези курсове. Медиите и някои политици периодично разпространяват съмнения и дори отправят директни обвинения за проповядване на радикален ислям под прикритието на религиозното обучение. Тези страхове се подсилват и под влияние на тенденцията за конфронтация с исляма в Европа и света след събитията от 11 септември 2001.

"Те си имат обучение; в джамиите имат специални класни стаи. Учат ги да подкопават работата на държавата, да правят провокации." – интервю със свещеник.

Поради тази причина в последните години отношението към мюсюлманите се променя към нарастваща нетолерантност. На пръв поглед толерантното разбиране, че мюсюлманите имат право на свое обучение по религия, се помрачава от налагащите се подозрения, че те не биха могли да организират такова съвсем самостоятелно и затова се нуждаят от силен контрол на държавата.

Представителите на мюсюлманската общност и на Главно мюфтийство осъзнават тези обществени нагласи и подозрения. Затова полагат огромни усилия да контролират организираното от тях религиозно образование. Те са убедени, че стриктният контрол и наблюдение са от съществено значение за предотвратяването на

*Аргументи ЗА
сравнително
изучаване на
религиите:
съобразено е със
светското и с
религиозното
разнообразие в
страната, засилва
толерантността.*

*Обучението по
ислям: неотменно
право на
мюсюлманите или
прикритие за
разпространение
на радикален
ислям?*

*Разбирането, че
мюсюлманите
имат право на
религиозно
обучение, е
помрачавано от
дълбоко залегнали
предразсъдъци.*

евентуално промъкване на екстремистки учения. Въпреки това тяхно становище, постоянното наблягане на нуждата от засилен контрол показва, че правата на мюсюлманското население, в частност по отношение на религиозното обучение, не са нито приети, нито признати от мнозинството в обществото.

"...то ще е контролирано от Министерство на образованието. Тогава няма да има място за спекулации, че... те учат децата си на нещо нетрадиционно и различно". - интервю с вярващ мюсюлманин.

Имат ли място религиозните символи в светското училище?

Друг индикатор за нивото на толерантност в България е въпросът за присъствието на религиозни символи в училище – в частност, забрадките на мюсюлманските момичета. Повечето респонденти по принцип отчитат и признават правото да бъдеш различен. Непосредствено след подобно заявление обаче добавят, че някои “съмнителни” форми на другост не могат да бъдат приемани. Различните примери от европейските практики на нетолерантно отношение към исляма значително са повлияли дебата в България. Независимо от факта, че в България случаите на момичета и жени със забрадки в клас са малобройни, медиите им обръщат голямо внимание и инициират дискусии, в които често преобладава нетолерантното говорене. Френският пример на забрана на всички религиозни символи в училище най-често е посочван като подходящ за България модел.

" Всеки може да вярва, но не може да се демонстрира открито, особено това със забрадките не мога да го приема". - интервю с НПО активист.

"... бурки, покривала (...) Ние сме християнска държава и в никакъв случай не трябва да го позволяваме." - интервю със свещеник.

Дебатите за мястото на религията в училище като цяло и конкретно на исляма показват, че в момента българското общество върви в посока, обратна на приемането и признаването на другостта. Няма общо разбиране на въпроса кои добри практики могат да се приложат, за да се преодолее тази тенденция. Стереотипите и негативното отношение сред мнозинството остават силни и преодоляването им би било сериозно предизвикателство.

Мюсюлманската общност е примирена и поддържа схващането, че формата и съдържанието на обучението по ислям трябва да са под държавен контрол.

Правото да се носят религиозни символи в училище: френският пример на строги забрани е възприеман като най-подходящ за България.

Основни послания за формиране на ПОЛИТИКИ

- (1)** Обучението по религия в училище не бива да бъде задължително. Препоръчителната форма е предлагането на сравнително представяне на различните религии като културен феномен. Това би повишило както познанието за тях, така и нивото на толерантност към различието. Каноничното религиозно образование трябва да се организира от съответните религиозни институции в техните храмове.
- (2)** Разделянето на децата в различни класове за обучение по религия според тяхната принадлежност, което би се случило, ако се въведе задължително обучение по религия, може и да засили толерантността и приемането сред тях, но също така би довело до излишно разделение и потенциална конфронтация. Практически би било невъзможно да се организират нужните класове за различните религии, които се изповядват в България. В крайна сметка, подобна организация неизбежно ще постави двете най-многобройни деноминации (православие и ислям) в привилегирована позиция спрямо другите.
- (3)** Държавата трябва строго да съблюдава конституционния принцип за равенство на всички религии и да потърси толерантен подход за мюсюлманските момичета, посещаващи училище в облекло, съобразено с тяхната религиозна принадлежност. Носенето на забрадка не може да е повод да им се откаже достъп до образование.

Методология

Изследването е направено в периода януари – юли 2011. Прегледани са и са анализирани политически документи и практики, медийното отразяване на темите. Проведена е и теренна работа, включваща 12 полустандартизирани интервюта. Те са с продължителност от 40 до 90 минути. Допълнително е организирана дискуссионна група с шест участника – експерти от различни области.

Респондентите са с различна религиозна принадлежност. Трима са православни християни, трима – мюсюлмани, един протестант и шест не се определят като религиозни. Двама от тях са жени, а 10 – мъже. Седем интервюта са направени в София и по едно в Пловдив, Пазарджик, Севлиево, Сърница и Дамяново.

Петима от респондентите са религиозни служители (двама свещеници, двама мюфтии и един протестантски пастор). Четирима работят в образователни институции (заместник директор на гимназия; гимназиален учител по история; университетски преподавател по история; директор на детска градина). Един е специалист по етническите и религиозните въпроси, работил както в държавната администрация, така и в неправителствения сектор. Един е активист от неправителствена организация. Един е политик от столичния общински съвет.

Данните, получени от интервюта и дискуссионната група, са обработени чрез метода на критическия дискурсионен анализ. Всяко интервю е анализирано с оглед на специфичните разбирания и отношение на респондентите към конкретните теми и проблеми. Специално внимание е отделено на контекста на техния опит, посланията, които внушават и изразеното отношение. След анализ на индивидуалните интерпретации на различните теми, интервюта са сравнени и е потърсена матрица на сходства и различия, за да се достигне до обобщаващи заключения.

Литература по темата

Zhelyazkova, Antonina; Kosseva, Maya; Hajdinjak, Marko. *Tolerance and Cultural Diversity Discourses in Bulgaria: Bulgarian Ethnic Model – Parallel Cohabitation or Multicultural Recognition?*, http://www.imir-bg.org/imir/reports/Diversity_Discourses_BG.pdf

Kosseva, Maya; Hajdinjak, Marko. *(In)Tolerance of Difference in Bulgarian Schools: Discourses and Practices*. http://www.imir-bg.org/imir/reports/In-Tolerance_of_Difference.pdf

Kosseva, Maya; Hajdinjak, Marko. *Living Next Door to "Europe": Bulgarian Education Between Tradition and Modernity, and Between the European and National*. http://www.imir-bg.org/imir/reports/Living_Next_Door.pdf

Данни за проекта

Акроним:	ACCEPT PLURALISM
Заглавие:	Tolerance, Pluralism and Social Cohesion: Responding to the Challenges of the 21st Century in Europe
Кратко описание:	<p>АКСЕПТ ПЛУРАЛИЗЪМ поставя въпросите в каква степен културното многообразие може да се адаптира в либералните светски демокрации в Европа. Идеите за толерантността, приемането, признаването са във фокуса на проекта. АКСЕПТ ПЛУРАЛИЗЪМ изследва както имигрантските, така и традиционните малцинствени групи.</p> <p>Чрез сравнителен, теоритичен и емпиричен анализ проектът изследва хора, групи и практики, които: търсят толерантност, но не бива да се толерират; не са харесвани, но трябва да се толерират; трябва да се отиде отвъд толерантността и да се постигне признаване и приемане.</p> <p>Конкретно се проучва кога, какво и кой е нетолериран / толериран / приеман в 15 европейски държави; защо това е така в различните случаи; причините, които карат различните обществени групи да предпочетат да нетолерират / толерират / приемат определена малцинствена общност / представители и специфични практики.</p> <p>Проектът анализира практики, политики и институции, за да предложи основни послание за формиране на политики, целящи да направят европейските общества в по-голяма степен приемащи многообразието.</p>
Website:	www.accept-pluralism.eu
Продължителност:	март 2010-май 2013 (39 месеца)
Финансираща схема:	Малки и средни колективни проекти
Финансиране от ЕС:	2,600,230 Euro, Договор № 243837
Консорциум:	19 партньора (15 държави)
Координатор:	European University Institute (Robert Schuman Centre for Advanced Studies)
Координатор на проекта:	Проф. Анна Триандафилиду
Координатор от ЕК:	Луиза Анастополу, проектен ръководител